

КОМПАРАТИВНО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ ЛОРЕНСО ЛУЗУРІАГІ
В 1920-Х РОКАХLORENZO LUZURIAGA'S COMPARATIVE PEDAGOGICAL STUDIES
IN THE 1920S

У статті розглядаються основні напрями компаративно-педагогічних студій Лоренсо Лузуриаги в 1920-х роках. З'ясовується, що європейський напрям порівняльно-педагогічного дослідження Лоренсо Лузуриаги в цей час залишався провідним. У численних публікаціях – монографіях, статтях, замітках, а також у публічних дискурсах педагог висвітлював актуальні проблеми європейської освіти після Першої світової війни, обґрунтовував значення масштабного освітнього реформування в європейських країнах, доводив доцільність практичного втілення ідей “нового виховання”, “активної школи” та “єдиної школи”, захищав класичні педагогічні принципи народної освіти.

Протягом 1920-х років вирізнявся і інший напрям компаративно-педагогічних студій Лоренсо Лузуриаги – латиноамериканський. Педагог видав монографію, присвячену питанням початкової освіти в п'ятнадцяти країнах Латинської Америки; готував аналітичні огляди новацій у галузях освіти й науки в латиноамериканському регіоні для журналу “Revista de las Españas”; висвітлював окремі аспекти розвитку народної освіти в державах Південної Америки в інших публікаціях.

Компаративно-педагогічні студії Лоренсо Лузуриаги в 1920-х роках охоплювали численний статистичний матеріал – дані щодо кількості шкіл, учнів, учителів у різних державах Європи та Америки. Педагог піддавав ретельному теоретичному аналізу шкільні навчальні плани і програми в багатьох європейських країнах, здійснював порівняльне зіставлення методик навчання в традиційних школах та “нових школах” на основі значного емпіричного матеріалу, почерпнутого в освітній практиці Німеччини, Франції, Великої Британії, Італії, Австрії, Швейцарії, США, Аргентини та інших держав. У 1920-х роках він, цілковито захоплений ідеями “нового виховання”, поширеними в світі, почав шукати реальні можливості їхньої реалізації в рідній Іспанії. Талант Лоренсо Лузуриаги як педагога-компаративіста розгортався в цей період із великою інтенсивністю, його запрошували на публічні заходи виступати з лекціями на злободенну педагогічну тематику та брати участь в обговоренні важливих педагогічних проблем не лише в Іспанії, а і в зарубіжжі.

Ключові слова: Лоренсо Лузуриага, компаративно-педагогічні студії, освітнє реформування, європейська освіта, латиноамериканський регіон, “нове виховання”, “нові школи”.

риканський регіон, “нове виховання”, “нові школи”.

The main directions of Lorenzo Luzuriaga's comparative pedagogical studies in the 1920s were revealed in the article. It was established the European direction of comparative pedagogical research of Lorenzo Luzuriaga remained leading at that time. In numerous publications – monographs, articles, notes, as well as in public discourses, the teacher highlighted the current problems of European education after the First World War, substantiated the importance of large-scale educational reform in European countries, proved the feasibility of the practical implementation of the ideas of “new education”, “active school” and of the “unified school”, defended the classical pedagogical principles of public education.

During the 1920s, another direction of comparative pedagogical studies by Lorenzo Luzuriaga – Latin American – also stood out. The educator published a monograph devoted to the issues of primary education in fifteen Latin American countries; prepared analytical reviews of innovations in the fields of education and science in the Latin American region for the magazine “Revista de las Españas”; covered certain aspects of the development of public education in South America in other publications.

Lorenzo Luzuriaga's comparative pedagogical studies in the 1920s included numerous statistical material – data on the number of schools, pupils and teachers in various European and American countries. The teacher subjected school curricula and programs in many European countries to a thorough theoretical analysis, compared methodology in traditional schools and “new schools” on the basis of significant empirical material gleaned from the educational practice of Germany, France, Great Britain, Italy, Austria, Switzerland, USA, Argentina and other countries. In the 1920s, he was completely fascinated by the ideas of “new education” that were widespread in the world, and began to look for real opportunities for their implementation in his native Spain. Lorenzo Luzuriaga's talent as a comparative pedagogical researcher unfolded with great intensity during this period, he was invited to various public events to deliver lectures on current pedagogical topics and participate in the discussion of important pedagogical problems not only in Spain, but also abroad.

Key words: Lorenzo Luzuriaga, comparative pedagogical studies, educational reform, European education, the Latin American region, “new education”, “new schools”.

УДК 37.013.46 (460) “1920/1929”
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/55.1.5>

Зайченко Н.І.,
докт. пед. наук,
доцент кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У 1920-х роках визначний іспанський педагог, публіцист Лоренсо Лузуриага (Lorenzo Luzuriaga Medina) (1889–1959) продовжив компаративно-педагогічні дослідження. Цьому сприяло стажування в європейських країнах у 1920 році, а також відрадянження на проведення публічних лекцій в університетах

латиноамериканських країн 1928 року. Європейський напрям порівняльно-педагогічних студій Лоренсо Лузуриаги в цей час залишався провідним. Педагог висвітлював важливі проблеми післявоєнної європейської освіти, здійснював аналіз навчальних програм в освітніх закладах Франції, Німеччини, Італії, Австрії, Швейцарії та інших

держав, характеризував умови поширення ідей “нового виховання” в Європі.

Латиноамериканський напрям компаративно-педагогічних студій Лоренсо Лузуріаги в 1920-х роках був представлений узагальненням численого статистичного матеріалу стосовно організації народної освіти в п'ятнадцятьох країнах Латинської Америки в книзі “Початкова освіта в іспано-американських республіках” (Мадрид, 1921); детальними аналітичними оглядами новацій у галузях освіти й науки в латиноамериканському регіоні, здійснюваними педагогом для журналу “Revista de las Españas”, та апробацією окремих наукових статей, наприклад, публікації “Сучасна початкова освіта в Республіці Аргентина” в Бюлетені Вільного Інституту просвітництва 1921 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Творча спадщина одного з найяскравіших педагогів іспаномовного світу новітнього часу Лоренсо Лузуріаги так само, як і його постать, залишаються по сьогодні ще мало вивченими історико-педагогічною наукою. Найґрунтовніше досліджені “іспанський” період життя педагога, його оригінальна концепція “єдиної школи”, ініціювання і видання журналу “Revista de Pedagogia” в 1920–1930-х роках. Розкриттю окремих аспектів педагогічної діяльності Лоренсо Лузуріаги і його публіцистичної спадщини присвячені наукові роботи сучасних іспанських дослідників Е. Баррейро Родригеса (H. Barreiro Rodriguez), Х. Руїса Берріо (J. Ruiz Berrio), Б. Делгадо (B. Delgado Criado), Т. Дабусті де Муньос (T. Dabusti de Muñoz), А. Арітменді (A. Aritmendi), П. Маестро (P. Maestro), А. Касадо Маркоса (A. Casado Marcos de Leon) та ін.

Вивчення компаративно-педагогічних студій Лоренсо Лузуріаги в 1920-х роках здійснювалося в контексті порівняльного аналізу зарубіжного досвіду педагогічної теорії і практики (Т. Левченко, О. Локшина та ін.), історико-педагогічного дослідження освітніх процесів (Н. Дічек, В. Майборода та ін.), а також філософського осмислення педагогічних й освітніх феноменів (С. Гессен, А. Огурцов та ін.).

Мета статті – з'ясувати, за якими основними напрямками велися Лоренсо Лузуріагою в 1920-х роках компаративно-педагогічні дослідження та яким чином педагог висвітлював результати цих досліджень у публікаціях.

Виклад основного матеріалу. У вересні 1920 року Радою з розширення наукових досліджень Іспанського Королівства Лоренсо Лузуріага направлявся на трьохмісячне стажування закордон для вивчення процесу післявоєнної реконструкції освіти у Франції, Великій Британії і Німеччині. Йому призначалася стипендія в розмірі 425 песет щомісячно й 700 песет на поїздки та повернення [1, с. 1265].

По завершенні цього відрядження педагогом було видано кілька значимих публікацій. У грудні 1920 року в замітці “Жебри німецьких дітей” (El Sol, 1920 р.) Лоренсо Лузуріага писав, що в післявоєнний час значно зросли показники дитячої смертності в Німеччині. Так, у 1918 році померло 68223 дитини (в 1913 році цей показник становив 32350 дітей), зокрема від грипу померли 22800 дітей (в 1913 році – 198 осіб), від туберкульозу – 11738 дітей (в 1913 році – 7425 осіб).

До 1914 року Німеччина нарівні з Великою Британією найбільше серед країн Європи піклувалася про дітей. Діяли і служби шкільної гігієни, і служби медичної інспекції, і дитячі лікарні. Війна принесла лише смерті та страждання. Найголовнішою проблемою післявоєнного часу була неможливість забезпечення достатнього харчування дітей. Із 11 тисяч дітей, обслідуваних у місті Пфорцгаймі в 1919 році, 5 тисяч не отримували достатнього харчування. Така ж ситуація спостерігалася і в Дассау, і в інших німецьких містах [2, с. 16].

Для німецької школи війна й революція не пройшли безслідно. Глибока економічна криза завжала повноцінному розвитку освіти в країні. Проте Німеччина не втратила авангардних позицій на європейському континенті в розвиненні педагогічної теорії та практики. Розбудова народної освіти і навіть “тотальна соціалізація культури” – шлях прогресу Німеччині, був переконаний Лоренсо Лузуріага, про що він зазначав у статті “Намітки про сучасну освіту у Франції, Англії та Німеччині” (El Sol, 1921 р.) [3, с. 8].

Пізніше, у публікації “Навчальні програми і плани в Німеччині та Австрії” (Boletin de la Institucion Libre de Enseñanza, 1929 р.) педагог, здійснюючи аналіз змісту освітнього реформування в Німеччині після Першої світової війни, зауважував, що Веймарська Конституція (1919 р.) закріплювала важливі зміни в освіті. З-поміж іншого, встановлювалося таке: учительська підготовка має здійснюватися в університетах і враховувати вимоги об'єднаної школи; контроль в освітній галузі є справою державних інспекцій, а не духовних, як це було до війни; обов'язкова початкова освіта має здобуватися протягом вісьмох років навчання; у державі має бути створена основна школа, загальна для всіх дітей; держава має сприяти розширенню доступності середньої і вищої освіти для найбільш здібних дітей; у шкільні навчальні плани мають упроваджуватися трудове та громадянське виховання тощо.

Закон про освіту, виданий у Німеччині 22 квітня 1920 року, проголошував створення основної школи, загальної для всіх дітей. Були внесені зміни стосовно освітньої галузі і в законодавство німецьких земель [6, с. 282].

Торкаючись питання про стан освіти у Франції, Лоренсо Лузуріага писав: “Перше враження,

яке отримуєш при вході у французьку школу, це – порядок і дисципліна. Від ставлення охоронця до самого шкільного режиму – в усьому проявляється сувора, авторитарна система. Діти вітаються на військовий лад, підносячи руку до лоба; вчать марширувати строем у коридорах; носять однакові чорні фартухи; і питання з відповідями у спілкуванні вчителів та учнів формулюються лаконічно й категорично” [4, с. 8].

За визначенням педагога, “навчання у французьких школах має раціоналістичний, інтелектуалістський характер” [4, с. 8]. Найбільша увага приділяється вивченню французької мови і математики. Поведінка дітей у школі регламентується як дотримання порядку, а їхня поведінка поза межами школи – мало цікава для вчителів. На погляд іспанського педагога, французька школа в післявоєнний час була у складному становищі, і вийти з нього їй може допомогти спрямування на дисципліну, порядок, працю та дію [4, с. 8].

У замітці “Реформа нормальних шкіл у Франції” (El Sol, 1921 р.) Лоренсо Лузуріага вказував, що залишаються дві важливі проблеми в підготовці вчителів у Франції – нестача вчителів для початкового навчання і недостатня підготовленість учительства в системі нормальних шкіл. Реформування нормальних шкіл у країні, започатковане 1905 року, передбачало виокремлення двох структур у змісті освіти в нормальній школі – загальної освіти (перші два навчальні роки) та професійної освіти (третій рік навчання). Проте цього виявлялося недостатньо для педагогічної діяльності, професійна освіта майбутніх учителів мала би починатися з першого дня вступу в нормальну школу [7, с. 16].

На асамблеї вчителів початкового навчання 30 березня 1923 року Лоренсо Лузуріага виступав із публічною лекцією на тему “Прагнення учительських асоціацій Європи”. Педагог розповідав про організацію вчительських професійних об’єднань у різних європейських державах, про їхню боротьбу за можливості підготовки вчителів університетах, про значення вдосконалення педагогічної освіти [8, с. 5].

Перебуваючи у Великій Британії, Лоренсо Лузуріага був вражений зовнішньою простотою і внутрішньою привабливістю та яскравістю лондонських шкіл. Він відмічав, що англійська початкова школа влаштована за принципом “домашнього вогнища”. При школі обов’язково була площадка для ігор. Загалом виховному середовищу приділялася значна увага з боку англійських педагогів.

Зазначав Лоренсо Лузуріага і про те, що манера спілкування вчителів і учнів в англійських школах відрізнялася від того, як це здійснювалося на континенті. Були відсутні суворість, авторитаризм, пасивний послух. Не було жорсткої дисципліни, не вимагалось носіння шкільної форми. Педагоги

ставилися до дитини з повагою, як до особистості.

Звертав увагу Лоренсо Лузуріага й на ту обставину, що на відміну від французьких шкіл, де разом навчалися учні представників різних соціальних класів, в освітній системі Великої Британії передбачалися школи для дітей із бідних родин та інші школи – для дітей із родин вищих соціальних класів. Середня “public school” у дійсності була аристократичною і дорогою інституцією. Навчання в таких школах могло доходити до 5 тисяч песет за курс. Разом із тим середня освіта в Англії була найдоступнішою для народних мас порівняно з іншими європейськими країнами.

За спостереженнями іспанського педагога, навчання в англійських школах – то була лише частка освіти й до того ж – не головна; основний шкільний час призначався для заняття дітей різними іграми. У навчанні відводилася найперша увага розвиненню спостереження, інтуїції і творчості дітей. З-поміж навчальних предметів перевага віддавалася предметам гуманітарного характеру – мові, літературі, історії та географії. “Англійський учень не знає і половини того, що знає французький або німецький”, – констатував Лоренсо Лузуріага [5, с. 12].

Раніше, у статті “Нова ера в освіті” (La Lectura, 1920 р.) він зазначав, що протягом XIX ст. європейським державам здебільшого вдалося досягти організації початкової освіти для всіх громадян – освіти народної, обов’язкової, безкоштовної. Однак початкова освіта – елементарна. У XX ст. розпочиналася “нова ера в освіті”, коли доступною для всіх громадян мала стати також і середня освіта. В Англії цей процес вже здійснювався [9, с. 382].

Тож, завдяки трьохмісячному стажуванню 1920 року Лоренсо Лузуріага зміг на власні очі переконатися, що світова війна завдала великого лиха дітям, принесла горе багатьом родинам. Аналізуючи становище освітньої сфери в Німеччині, Франції, Великій Британії, педагог звертав увагу на фундаментальні принципи організації освітнього процесу, на можливості розбудови народної освіти в цих країнах. Він приходив до висновку, що у XX ст. розвинення народної освіти значно впливатиме на прогресування європейських держав і що в реформуванні освіти в Іспанському Королівстві потрібно виходити з того, наскільки держава спроможна забезпечити просвітництво всього народу. Інакше – прірва неграмотності залишатиметься нездоланною, а країна за Піренеями – обркатиме себе на довге периферійне відставання.

У 1920-х роках виявилось пристрасне захоплення Лоренсо Лузуріаги ідеями “нового виховання”. У багатьох публікаціях, присвячених цій тематиці, він висвітлював і цікаві факти з історії організації “нових шкіл”, і погляди деяких педагогів-новаторів (Д. Дьюї, О. Декролі, Г. Кершенштейнер,

Е. Клапаред, Г. Вінікен, Р. Кузіне, А. Фер'єр та ін.), і окремі аспекти діяльності Міжнародної Ліги нового виховання, заснованої 1921 року на педагогічному конгресі в м. Кале. Найбільш виразно його погляди стосовно цього феномена представлені в монографіях “Нові школи” (Мадрид, 1925), “Активні школи” (Мадрид, 1925), “Концепція і розвиток нового виховання” (Мадрид, 1928), “Німецькі нові школи” (Мадрид, 1929).

Протягом 1920-х років Лоренсо Лузуріага в різних публічних дискурсах звертався до ідей про “нове виховання”. 17 жовтня 1924 року він розпочав курс лекцій у Мадридському педагогічному музеї, призначений для ознайомлення студентської молоді з питаннями сучасної педагогіки. Перша лекція була присвячена постаті Д. Дьюї та його педагогічним працям [10, с. 4].

14 грудня 1927 року Лоренсо Лузуріага читав публічну лекцію на тему “Деякі аспекти нового виховання” на зібранні в Центрі німецько-іспанського взаємного обміну. Йшлося про поширення ідей “нового виховання” в Європі і США на початку ХХ ст., з'ясувалися ознаки, характерні для цього явища, обґрунтовувалося значення ідей “нового виховання” для розвитку сучасної школи [11, с. 11].

На актуальне значення впровадження ідей “нового виховання”, запропонованих німецькими, французькими та американськими педагогами сучасності, Лоренсо Лузуріага вказував і в статті “Нове виховання” (*Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, 1927 р.) [12, с. 246].

У монографії “Концепція і розвиток нового виховання” (Мадрид, 1928) Лоренсо Лузуріага наголошував на тому, що ідеї “нового виховання” збагачують сучасну педагогіку і таких прискорених змін вона ще не зазнавала в історії. Новаторські методи впроваджувалися в історії педагогіки не частіше, ніж раз на століття, – Я. Коменським у ХVII ст., Й. Песталоцці у ХVIII ст., Ф. Фребелем у ХІХ ст. Методи “нового виховання” поширилися в світовій педагогічній практиці менше ніж за чверть століття [13, с. 17].

Проблеми освітнього реформування в європейських країнах – провідний напрям компаративно-педагогічних студій Лоренсо Лузуріаги в 1920-х роках. Він здійснював детальний аналіз шкільних навчальних програм у Франції, Італії, Німеччині, Австрії, Швейцарії та інших державах Європи, давав методичні пояснення стосовно того, як викладалися в школах предмети читання, письма, арифметики і геометрії, географії, фізики, малювання, ручної праці, музики й співів.

У праці “Освітня реформа в Європі” (*Humanidades*, 1929 р.) Лоренсо Лузуріага доводив, що освітнє реформування після Першої світової війни найбільш виразно здійснювалося в таких країнах, як Франція, Італія, Німеччина, Австрія, Велика Британія і Росія. У Франції та Італії це

реформування мало більше національний характер, в Німеччині й Австрії – педагогічний, а в Англії і Росії – соціальний [14, с. 54].

На думку педагога, дві провідні педагогічні ідеї зробили істотний вплив на післявоєнне освітнє реформування – ідеї “активної школи” та “об'єднаної школи”. Перша – була пов'язана з внутрішньою реорганізацією освітнього процесу, а інша – із зовнішньою [14, с. 50–51].

Значний напрям компаративно-педагогічного дослідження Лоренсо Лузуріаги в 1920-х роках – латиноамериканський. Для педагога було украй важливим виявлення світових тенденцій розвитку народної освіти, саме тому предметне поле дослідження необхідно було розширювати новими ареалами. Майже на одному диханні Лоренсо Лузуріага підготував працю про становище початкових шкіл у п'ятнадцятьох латиноамериканських країнах (Аргентина, Чилі, Колумбія, Венесуела, Болівія, Куба, Коста-Ріка, Еквадор, Перу, Уругвай, Сальвадор, Нікарагуа, Панама, Домініканська Республіка, Гондурас). Книгу під назвою “Початкова освіта в іспано-американських республіках” було видано 1921 року у Національному педагогічному музеї Іспанії [15].

Протягом 1920-х років педагог співпрацював із виданням “*Revista de las Españas*” та Іберо-Американською Спілкою. В одному з номерів журналу “*Revista de las Españas*” 1926 року він наводив дані про боротьбу з неграмотністю у Колумбії, про діяльність шкіл і університету на Кубі, про загальне становище освіти в Чилі, про шкільну гігієну в Панамі тощо [16].

Наприклад, за представленими Лоренсо Лузуріагою даними, в Чилі в 1924 році функціонували 384 середні школи, з них – 170 – для чоловіків і 214 – для жінок; 3357 елементарні школи (їхня кількість трішки зросла порівняно з 3225 школами в 1923 році та 3170 школами в 1922 році). У 1924 році в країні працювали 9414 викладачів і навчався 438781 учень [16, с. 308].

Раніше, у статті “Сучасна початкова освіта в Республіці Аргентина” (*Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, 1921 р.) Лоренсо Лузуріага характеризував умови управління освітою в країні. Він пояснював, що в Аргентині, як і в інших федеративних державах, управління освітою сконцентровано в провінціях. Загальне управління школами здійснює Національна Рада освіти, яка функціонує в Буенос-Айресі у відомстві Міністерства юстиції та народної освіти. Рада займається питаннями організації навчання в школах, розроблення навчальних програм для шкіл і забезпечення підручної літератури, інспектування навчання в нормальних школах у столиці й національних територіях, формування загального бюджету видатків на освітню галузь, заохочення народних бібліотек та освітніх асоціацій

тощо. Рада видає щомісяця журнал “El Monitor de la Educacion comun” [17, с. 74–75].

Педагог наводив статистичні дані щодо кількості шкіл, учителів і учнів в Аргентині, а також характеризував зміни в освітньому процесі, які настали з упровадженням закону про освіту 1884 року. Так, він зазначав, що в 1918 році в 7127 аргентинських державних школах працювало 26827 учителів і навчалося 900198 учнів. У 1920 році кількість таких шкіл зросла до 7712 [17, с. 78].

У липні 1928 року Лоренсо Лузуриага був відряджений Іберо-Американською Спілкою до Панамі і Коста-Ріки для проведення курсу лекцій про сучасну педагогіку. 13 липня педагог виступав із першою лекцією курсу в Панамі [18, с. 1].

У серпні – вересні 1928 року він продовжив викладання лекцій в університетах Сантьяго, Буенос-Айресу та Ла-Плати [19, с. 278].

Перебування в Латинській Америці протягом трьох місяців у 1928 році справило на педагога велике враження. У подальших порівняльно-педагогічних студіях Лоренсо Лузуриага неодноразово звертатиметься до питань історичного й сучасного освітнього реформування в латиноамериканському регіоні. Волею долі педагог пов'яже своє життя з далекою Аргентиною наприкінці 1930-х років, і вона стане його останнім пристанищем.

Висновки. У 1920-х роках Лоренсо Лузуриага, продовжуючи компаративно-педагогічні пошуки й прагнучи з'ясувати закономірності розвитку освітньої практики в світовому масштабі, піддавав теоретичному аналізу педагогічні феномени у все більшому ареалі. Педагог доводив, що освітнє реформування в розвинених державах Європи та Америки після Першої світової війни здійснювалося на принципах демократизації освіти, розширення доступності як початкової, так і середньої та вищої освіти – для народних мас. Питанням практичного втілення в освіті ідей “нового виховання”, висунутих представниками реформаторської педагогіки, Лоренсо Лузуриага протягом 1920-х років присвячував монографічні дослідження. Найсильніші сторони його педагогічної публіцистики розкривалися саме в галузі компаративістики. Педагогічні праці Лоренсо Лузуриаги, видані в 1920-х роках, засвідчили це яким чином.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Junta para Ampliacion de Estudios. 15 septiembre de 1920. *Suplemento a la Escuela Moderna*. Madrid, 1920. № 2476, 29 septiembre, año XXX. P. 1265–1266.

2. Luzuriaga L. La miseria de los niños alemanes. *El Sol*. Madrid, Jueves 16 de diciembre de 1920. № 1046, año IV. P. 16.

3. Luzuriaga L. Rasgos de la educacion actual en Francia, Inglaterra y Alemania. *El Sol*. Madrid, Jueves 16 de junio de 1921. № 1202, año V. P. 8.

4. Luzuriaga L. Rasgos de la educacion actual en Francia, Inglaterra y Alemania. I – Francia. *El Sol*. Madrid, Jueves 2 de junio de 1921. № 1190, año V. P. 8.

5. Luzuriaga L. Rasgos de la educacion actual en Francia, Inglaterra y Alemania. II – Inglaterra. *El Sol*. Madrid, Jueves 9 de junio de 1921. № 1196, año V. P. 12.

6. Luzuriaga L. Programas y planes de enseñanza de Alemania y Austria. *Boletin de la Institucion Libre de Enseñanza*. Madrid, 30 de septiembre de 1929. № 833, año LIII. P. 281–285.

7. Luzuriaga L. La reforma de las Escuelas Normales en Francia. *El Sol*. Madrid, Jueves 6 de enero de 1921. № 1064, año V. P. 16.

8. Conferencia del Sr. Luzuriaga. *La Correspondencia de España*. Madrid, Viernes 30 de marzo de 1923. № 23561, año LXXVI. P. 5.

9. Luzuriaga L. Una nueva era en la educacion. Hacia la segunda enseñanza universal y gratuita. *La Lectura*. Madrid, 1920. № 237, septiembre. T. 3, año XX. P. 378–382.

10. Luzuriaga, en el Museo Pedagogico. *La Voz*. Madrid, 18 de octubre de 1924. № 1348, año V. P. 4.

11. La conferencia de esta tarde. D. Lorenzo Luzuriaga habla sobre “Algunos aspectos de la nueva educacion”. *El Heraldo de Madrid*. Madrid, Miercoles 14 diciembre de 1927. № 13065, año XXXII. P. 11.

12. Luzuriaga L. La educacion nueva. *Boletin de la Institucion Libre de Enseñanza*. Madrid, 31 de agosto de 1927. № 809, año LI. P. 242–246.

13. Luzuriaga L. Concepto y desarrollo de la nueva educacion. Madrid: Publicaciones de la Revista de Pedagogia, 1928. 110 p.

14. Luzuriaga L. La reforma escolar en Europa. *Humanidades*. La Plata, 1929. Vol. 19. P. 47–74.

15. Luzuriaga L. La enseñanza primaria en las Republicas Hispano-Americanas. Madrid: J. Cosano, 1921. 116 p.

16. Luzuriaga L. Informacion cultural Española e Ibero-americana. *Revista de las Españas*. Madrid, 1926, octubre – diciembre. № 3–4, año I. P. 288–309.

17. Luzuriaga L. La enseñanza primaria actual en la Republica Argentina. *Boletin de la Institucion Libre de Enseñanza*. Madrid, 31 de marzo de 1921. № 732, año XLV. P. 74–81.

18. D. Lorenzo Luzuriaga a Hispanoamerica. *El Sol*. Madrid, Viernes 13 de julio de 1928. № 3415, año XII. P. 1.

19. Lorenzo Luzuriaga. *Revista de escuelas normales*. Cuenca, 1928. № 56, octubre, año VI. P. 277–278.